

19. Сорокин П.А. Элементарный учебник общей теории права в связи с теорией государства / П.А. Сорокин. - Ярославль, 1919. - 236 с.
20. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права / Е.Н. Трубецкой ; отв. ред. В.П. Сальников и др. ; сост. А.П. Альбов. - СПб. : Юрид. ин-т, 1998. - 247 с.
21. Франк С.Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию / С.Л. Франк // Духовные основы общества. - М., 1992. - С. 14 - 146.
22. Чичерин Б.Н. Избранные труды / Б.Н. Чичерин. - СПб., 1998. - 555 с.
23. Чичерин Б.Н. Философия права / Б.Н. Чичерин. - М., 1900. - 341 с.
24. Шершеневич Г.Ф. О чувстве законности / Г.Ф. Шершеневич. - Казань, 1867. - 247 с.
25. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права / Г.Ф. Шершеневич. - М., 1911. - 243 с.
26. Kelsen H. Hauptprobleme der Staatsrechtslehre/H.Kelsen. -Tubingen, 1911. - 214 s.

УДК 342.9.03:340.116

В.І. Ткаченко

**ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ВМІСТУ ЮРИДИЧНИХ
КАТЕГОРІЙ "ПРАВОВА СИСТЕМА"
ТА "СИСТЕМА ПРАВА"**

Дуже складно встановити та вивчити співвідношення між будь-якими правовими явищами, якщо самі ці явища визначені нечітко. Такими правовими явищами у юридичній науці є категорії "правова система" та "система права". На протязі останніх 50-ти років цим юридичним феноменам присвячено значну кількість наукових робіт. Чому так? Тому, що, наприклад, саме система права є тим фундаментом, на якому будується конструкція внутрішньо-національного та міжнародного права, а правова система об'єднує окрему групу національних систем права, які мають сходині юридичні ознаки та надають можливість вести мову про відносну єдність цих систем. Однак, при цьому, слід мати на увазі, що для кожної з цих систем не існує абсолютних, рівнозначно обумовлених понять, оскільки юридичні системи, що досліджуються є різновидом динамічних систем¹, які знаходяться у постійному розвитку. Це й викликає різні погляди щодо їх поняття, вмісту та співвідношення.

¹ Під динамічністю слід розуміти кількість та якість змін зв'язків між елементами соціальної системи за певний час. Цей критерій покладено в основу поділу соціальних систем на динамічні та статичні. [Сорокин В.Д. Административный процесс и административно-процессуальное право. - СПб.: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург). 2002. - 474 с. С. 199].

Автор публікації ні в якому разі не претендує на істинність своїх думок і тільки має на меті викласти особистий погляд на поняття, вміст і співвідношення категорій "правова система" та "система права". Це надасть можливість іншим, вступивши у наукову полеміку, висловити свої погляди, що певною мірою буде на користь соціальним потребам суспільства.

Деякі дослідники термін "правова система", використовують як синонім терміну "система права" й на цій підставі *галузі права визнають елементами правової системи* (курс. авт.) незважаючи на те, що під елементом мається на увазі такий мінімальний компонент системи, сукупність яких складають прямо або опосередковано саму систему.

Для підтвердження цієї тези наведемо рядки з публікації "Адміністративний процес у парадигмі вітчизняного права" автором якої є Т. Гуржій. У вступному слові Т. Гуржій пише: "Перед дослідником будь-якої проблематики адміністративно-процесуального права завжди постає необхідність з'ясування ряду концептуальних питань: що саме слід розуміти під адміністративно-процесуальним правом; яку сферу соціального життя воно охоплює; яким є його реальний обсяг тощо. І вже на цьому етапі він зіштовхується з об'єктивними труднощами. *Незважаючи на загальне визнання адміністративно-процесуального права структурним елементом вітчизняної правової системи*, (курс. авт.) попри постійне підкреслювання його ролі регулятора державно-владних відносин, у науковому світі й досі не вироблено погляду на цей феномен" [1, 97]. Таким чином, Т. Гуржій висловлює думку, що адміністративно-процесуальне право, як галузь, є структурним елементом правової системи.

Однак, на наш погляд, такі як же співвідносяться між собою такі правові категорії як "правова система" і "система права"?

В іноземній літературі визначення "правова система" відрізняється аморфністю. Так, наприклад, представник американської школи правознавства В. Вейдліх, пише: "Термін "правова система" використовується якраз для того, щоб охарактеризувати історико-правові та етнокультурні відмінності системи права різних народів... Виділення правових систем має історичне значення" [2, 241]. На його думку, в основу побудови різних визначень правової системи покладено історико-правові та етнокультурні відмінності розвитку різних народів.

У великому юридичному словнику термін "правова система" представлений як сукупність джерел права й юрисдикційних органів конкретної держави (а іноді й її обособленої частини); у більш ши-

рокому розумінні включає в себе також ряд інших компонентів – правову культуру, правову ідеологію, правову науку, інші, у т.ч. недержавні правові інститути (адвокатуру, нотаріат, юридичні фірми, професійні спілки юристів) [3, 572].

Більшість російських та українських вчених (А.И. Бобильов, В.Н. Княгинін, В.С. Скакун, Н.А. Богданова, Н.И. Матузов, Н.М. Оніщенко, С.Ю. Марочкін, О.В. Зайчук та ін.) відзначають, що термін "правова система" являє собою синтезоване поняття, яке відображає весь комплекс юридичних явищ і процесів, які виникають у суспільстві [4, 22; 5, 14; 6, 5-6; 7, 20; 8, 387; 9, 688; 10, 257-259].

Так, наприклад, В.С. Скакун вважає, що правова система, це – комплекс взаємозв'язаних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правові установки, правові погляди, гіпотези, ідеї, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності і її деформація, правопорядок і ін.) [10, 257-259].

В.Н. Княгинін висловлює думку, що: "Термін "правова система" незалежно від того, який сенс в нього вкладається, уживається для позначення якоїсь правової "тотальності", що охоплює всю сукупність правових явищ в її цілісності незалежно від того, чи цілісність це абстрактної теоретичної моделі правової дійсності або цілісність правового життя конкретної країни, нації" [5, 14].

Елементами правової системи, на думку більшості вчених, є: суб'єкти права – фізичні особи (громадяни, іноземні особи без громадянства і ін.), юридичні особи, держава, соціальні спільності й ін.; правові норми і принципи; правові стосунки, правова поведінка, юридичний практика, режим функціонування правової системи; правова ідеологія, правова свідомість, правові погляди, правова культура; зв'язки між названими елементами, які визначають результат їх взаємодії – законність, правопорядок та ін.

Таким чином, можна дійти висновку, що правова система, як різновид соціальних систем, це – складноструктурне, багаторівневе утворення, яке складається із сукупності елементів і підсистем [11, 412] (суб'єктів права, правових норм і принципів, правових стосунків, правової поведінки, юридичної практики, режиму функціонування правової системи, правової ідеології, правової свідомості, правових поглядів, правової культури, зв'язків між названими елементами. та ін.), що

має свою історію, соціально-економічні, політичні, національні та культурні підстави та передумови існування на різних етапах розвитку суспільства.

Логічним, у цій ситуації, стає питання про те, що ж являє собою термін "система права"?

Аналіз змісту видань із загальної теорії держави та права дає підстави стверджувати, що система права є специфічним соціальним регулятором певної частини суспільних відносин [12, 289-292; 11, 412; 10, 259-261; 8, 387-389].

О.Ф. Скакун висловлює думку, що система права - це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, що складається з норм, які взаємопов'язані, логічно розташовані по галузям, підгалузям, інститутам [10, 260].

А.С. Васильєв та В.В. Іванов визначають, що система права - це внутрішня організація права, що відображується в єдності та узгодженості юридичних норм, які зосереджені у відносно самостійних правових комплексах: галузях, підгалузях, інститутах [13, 83-84].

"Під системою права, - відзначає В.С. Нерсисянц - розуміється юридико-доктринальна категорія та конструкція, що включає в себе норми права та правові інститути які їх об'єднують і галузі права" [14, 430].

Із визначень вказаних авторів, можна зробити висновок, що елементами структури системи права є галузь права, підгалузь права, інститут права та норма права.

Однак, С.О. Комаров, акцентуючи увагу на структурі системи права аргументовано доводить: "Система права - це об'єднання галузей і підрозділів по галузям права, тобто єдність розподілу та забезпечення норм права" [15, 275]. Таким чином, елементами структури системи права С.О. Комаров визначає галузі права, а їх підрозділи (підгалузі, інститути та норми) - системними елементами галузей права.

Цієї ж думки дотримується і С.С. Алексєєв який відзначає, що "структура права єдина, вона охоплює право в цілому, пов'язуючи в диференційоване ціле усі його підрозділи. Безперечно, цю єдність не слід розуміти спрощено. Право являє собою складну систему. У праві можливо виділити чотири основних рівня структури: а) правового припису (правової норми); б) правового інституту; в) галузі права; г) галузей права у їх взаємозв'язку (система права)" (курс. авт.) [16, 102].

Більш детально дослідивши це питання В.Д. Сорокін прийшов до висновку, що: "система ... права складається з окремих елементів - галузей, а кожна галузь, у свою чергу, виступає як система другого

порядку, яка об'єднує правові інститути – системи третього порядку і т.д." [17, 213].

Таким чином, на наш погляд, власне, галузь права є єдиним структурним елементом і саме системи права, а не правової системи.

У свою чергу, система права, як різновид складних соціальних систем, визначається наявністю значної кількості підсистем, як от: кожна матеріальна або процесуальна галузь виступає як система другого рівня, об'єднуючи елементи третього рівня – правові інститути, а ті у свою чергу – четвертого рівня – правові норми та ін.

Схема побудови системи вітчизняного права приводиться в практично в усіх посібниках з теорії держави і права.

Так, в одному із сучасних вітчизняних академічних посібників з теорії держави і права під редакцією О.В. Зайчука та Н.М. Оніщенко надана класифікація основних галузей сучасного права, яка включає: конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне, трудове, сімейне, фінансове, земельне, екологічне, цивільно-процесуальне, адміністративно-процесуальне, кримінально-процесуальне, виправно-трудова [8, 395].

Поділяючи думку О.В. Зайчука та Н.М. Оніщенко О.Ф. Скакун пише: "По субординації у правовому регулюванні розрізняють матеріальні та процесуальні галузі права. Матеріальні галузі права (матеріальне право) – прямо регулює суспільні відносини. До них відносяться конституційне (державне), цивільне, адміністративне, кримінальне та ін. право. Матеріальним галузям права – адміністративному, цивільному, кримінальному відповідають процесуальні – адміністративно-процесуальне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне [10, 269].

Аналогічної думки дотримуються й російські вчені такі як В.В. Лазарев, С.В. Липень, В.Д. Сорокін та ін.

З огляду на вищезазначене доцільно зробити наступні висновки.

Перше – система права є своєрідною правовою організацією, нормами якої здійснюється правовий вплив на суспільне середовище.

Друге – не викликає заперечень той факт, що право, як система складається з "набору" галузей, підгалузей та інститутів, які його створюють у певний період. При цьому, система права, як різновид динамічних систем, знаходяться у постійному розвитку. Її розвиток та удосконалення обумовлені об'єктивними потребами економічної, політичної, соціальної та інших сфер життя суспільства та держави [17, 200] на кожному етапі їх існування в залежності від соціальних потреб суспільства.

Третє - систему вітчизняного права складають матеріальні та процесуальні галузі права, які і є її елементами здатними до відносно самостійного здійснення певних функцій.

І останнє - невід'ємною якістю окремих категорій системи права (галузей, підгалузей та інститутів) є їх відносність. А тому, система права, як різновид складних соціальних систем, визначається наявністю значної кількості підсистем, як от: кожна матеріальна або процесуальна галузь виступає як система другого рівня, об'єднуючи елементи третього рівня - правові інститути, а ті у свою чергу - четвертого рівня - правові норми та ін.

Використана література:

1. Тарас Гуржій. Адміністративний процес у парадигмі вітчизняного права. Вісник прокуратури - № 4 - 2007. - С. 97 - 103. - С. 97
2. Weidlich H. Stability Cyelietty in Law System. New York, 1995. P. 241.
3. Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А.Я. Сухарева. - М.: Инфра - М, 2007. - VI. - 858 с. - (Б - ка словарей "ИНФРА - М". - С. 572.
4. Бобылев А.И. Современное толкование системы права и системы законодательства // Государство и право. - 1998. - № 2. - С. 22.
5. Княгинин В. Н. Место правовой системы, основанной на законе, среди иных правовых систем. Екатеринбург, 1992.
6. Богданова Н. А. Новые подходы к характеристике науки конституционного права на современном этапе // Актуальные проблемы юридической науки. Курск, 1998. - С. 5 - 6.
7. Матузов Н. И. Правовая система развитого социализма.
8. Теорія держави та права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенка. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - С. 387. - 688 с.
9. Судебная практика в советской правовой системе. / Под ред. Т. Н. Богдановской. М., 1975.
10. Скаун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. - Харьков: Консум; ун-т внутр. дел, 2006. - 704 с.
11. Теория государства и права: Учебник для вузов / Отв. ред. д.ю.н., проф. В.Д. Перевалов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2005. - 496 с.
12. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. В.Г. Стрекозова. - М.; - Изд. Интерстиль, - 1999. - 377 с.
13. А.С. Васильев, В.В. Иванов. Основы государства и права Украины в вопросах и ответах. Х.: ООО "Одиссей", 2003. - 432 с.
14. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: Учебник для вузов. - М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА - М), 2002. - 552 с.

15. Комаров С.А. Общая теория государства и права. Учебник. М., 1998.
16. Алексеев С.С. Теория права. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 224 с.
17. Сорокин В.Д. Административный процесс и административно-процессуальное право. – СПб.: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург). 2002. – 474 с.

УДК 321.28(477):18/19:(045)

О.В. Філонов

**ОСНОВНІ ЗАХОДИ З ВИЯВЛЕННЯ,
ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ПРИПИНЕННЯ
ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ
В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Стаття присвячена з'ясуванню та науковій систематизації основних заходів з виявлення, попередження і припинення терористичних актів в Російській імперії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. поліцією, жандармерією, іншими спеціальними органами. В статті розглядаються і систематизуються такі заходи як агентурне спостереження, зовнішнє (філерське) спостереження, перлюстрація кореспонденції, порядок організації цих заходів, їх ефективність та недоліки.

Ключові слова: *поліція, жандармерія, охоронне відділення, філер, агент, екстремізм, тероризм, боротьба.*

Статья посвящена выяснению и научной систематизации основных мероприятий по выявлению, предупреждению и пресечению террористических актов в Российской империи в конце ХІХ – начале ХХ в. полицией, жандармерией, другими специальными органами. В статье рассматриваются и систематизируются такие мероприятия как агентурное наблюдение, внешнее (филерское) наблюдение, перлюстрация корреспонденции, порядок организации этих мероприятий, их эффективность и недостатки.

Ключевые слова: *полиция, жандармерия, охранное отделение, филер, агент, экстремизм, терроризм, борьба.*

The article is devoted to finding and scientific systematization of the main measures for the identification, prevention and suppression of terrorist acts in the Russian Empire in the end of ХІХ – beginning of the ХХ century, the police, the gendarmerie, other special bodies. The article considers and systematized such events as the agents monitoring, external (detective) observation, opening and inspecting the correspondence, the procedure of organization of these activities, the effectiveness and deficiencies.